

Profesor Włodzimierz Jastrzębski (1939–2024). Wspomnienie

26 stycznia 2024 r. zmarł niezmiernie zasłużony badacz dziejów Bydgoszczy profesor dr hab. Włodzimierz Jastrzębski. Jego wieloletnia praca naukowa przyczyniła się w znaczący sposób do rozwoju badań nad dziejami Polski, szczególnie regionu kujawsko-pomorskiego. Wśród wielu zasług, których wszystkich nie sposób wyliczyć, nie można pominąć zaangażowania i znaczących sukcesów w dziele wychowania i kształcenia kadry naukowej oraz pokoleń studentów historii. Jego wszechstronna działalność naukowa, edukacyjna i organizacyjna, przede wszystkim w bydgoskich szkołach wyższych, regionalnych ośrodkach badaw-

czych i organizacjach sprawiła, że poznanie dziejów miasta Bydgoszczy i regionu kujawsko-pomorskiego zyskało poziom dotąd nieosiągalny. Aktywnością badawczą potrafił zarazić wielkie grono współpracowników, którzy zasilili środowisko miłośników historii regionalnej, mając możliwość publikowania w wydawnictwach i pracach powstałych dzięki inicjatywom Profesora.

Profesor urodził w dniu 3 września 1939 r. w Siedlcach, jako syn Eleonory i Henryka. Data urodzin stała się zresztą w przyszłości znakiem rozpoznawczym dla wielu Jego aktywności naukowych. Wywodził się z rodziny robotniczej. Jego ojciec był cenionym działaczem związkowym i członkiem międzywojennej niepodległościowej PPS. Po drugiej wojnie światowej przeniósł się wraz z rodziną

do Bydgoszczy, w której zadomowiła się już po pierwszej wojnie rodzina dziadka Profesora. Jej niezwykle przygody i drogę do Polski z dalekiego Harbinu ukazano m.in. w ostatnio wydanej monografii Jachcic¹. Dziadek Profesora, Józef Drobyszewski (po 1945 r. zmienił nazwisko na Drobiszewski) jako polski poborowy w armii carskiej dostał się do niewoli japońskiej, następnie osiedlił się w Mandżurii w Harbinie, skąd w 1924 r. powrócił wraz z rodziną do kraju.

W Bydgoszczy profesor ukończył II Liceum Ogólnokształcące², po czym podjął studia historyczne na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Był uczestnikiem seminarium magisterskiego prof. Mariana Wojciechowskiego, które skupiło kilku późniejszych specjalistów i badaczy drugiej wojny światowej w regionie Pomorza i Kujaw (m.in. prof. Jan Sziling). W 1963 roku obronił pracę magisterską. Właściwie od tego czasu nieustannie lokował swoje zainteresowania naukowe i publicystyczne na różnych aspektach okupacji niemieckiej na Pomorzu Nadwiślańskim, ze szczególnym uwzględnieniem polityki narodowościowej i represji okupanta wobec ludności polskiej. Kolejnym osiągnięciem było uzyskanie stopnia doktorana Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (seminarium doktorskie prof. Witolda Łukasiewicza i dr. hab. Mariana Wojciechowskiego) w 1968 roku. Pracę doktorską poświęconą niemieckiej polityce wysiedleń z ziem polskich włączonych do Rzeszy napisał pod kierunkiem Witolda Łukasiewicza³. Podstawę przewodu habilitacyjnego, przeprowadzonego na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu w 1977 roku, stanowiła praca pt. *Polityka narodowościowa w okręgu Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie w latach 1939-1945*. Dopełnieniem osiągnięć naukowych było uzyskanie tytułu profesora 2 lipca 1990 roku. Postępowanie w tej sprawie przeprowadzono także na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Aktywność zawodową rozpoczął od zatrudnienia w Pracowni Naukowo-Badawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego na stanowisku asystenta (1963–1966). Następnie został zatrudniony w referacie Historii Partii przy KW PZPR w Bydgoszczy (1966–1970), zajmował się jednak głównie badaniami nad martyrologią mieszkańców województwa bydgoskiego. Po latach szczególnie sobie

1 *Dzieje bydgoskich Jachcic*, praca pod red. Z. Biegańskiego i E. Niedbalskiej, Bydgoszcz 2022, s. 276 i n.

2 Profesor był współautorem monografii tej szkoły – W. Jastrzębski, A. Kotowski, M. Romaniuk, *Szkice z dziejów II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2023.

3 W. Jastrzębski, *Hitlerowskie wysiedlenia z ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej w latach 1939–1945*, Poznań 1968; zob. też *Potulice. Hitlerowski obóz przesiedleńczy i pracy luty 1941 r. – styczeń 1945 r.*, Bydgoszcz 1967.

ceniał fakt, że zdołał w tym czasie zgromadzić bogatą dokumentację na temat niemieckiej polityki eksterminacyjnej w regionie. Od roku 1970 wszedł na ścieżkę kariery pracownika naukowego i nauczyciela akademickiego. Początkowo zajmował stanowisko adiunkta i kierownika w Zakładzie Historii Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Bydgoszczy, w latach 1973–1975 na krótko został zastępcą dyrektora Instytutu Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych w Bydgoszczy, a następnie, w latach 1975–1988 kierował pracami Zakładu Historii i Nauk Politycznych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. W tym czasie pełnił funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Nauk Społecznych (1978–1981 i 1984–1988), a w latach 1981–1984 prorektora ds. studenckich WSP. W 1990 r. został wybrany na stanowisko dziekana Wydziału Humanistycznego, które zajmował przez 6 lat. W tym czasie zapewnił Wydziałowi niebywały rozwój: powstały nowe kierunki studiów, w tym historia, uzyskano uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora, przygotowano grunt pod uzyskanie uprawnień do habilitowania. W latach 1996–2004 był dyrektorem Instytutu Historii WSP (od 2000 roku Akademii Bydgoskiej), a następnie do czasu przejścia na emeryturę zajmował stanowisko kierownika Zakładu Historii Najnowszej i Współczesnej Polski. Po przejściu na emeryturę w 2014 r. aż do śmierci pracował w Wyższej Szkole Gospodarki w Bydgoszczy. Od 1981 r. do 2004 roku był senatorem WSP, następnie Akademii Bydgoskiej oraz członkiem licznych komisji i gremiów naukowych: Rady Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej, do końca 1988 roku był przewodniczącym OKBZpNP w Bydgoszczy, brał udział w pracach Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk – pracował w komisji stosunków międzynarodowych i historii II wojny światowej, był członkiem Rady Naukowej ds. Archiwów Resortu Spraw Wewnętrznych i Administracji, członkiem Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Ponadto brał udział w pracach wielu instytucji i placówek naukowych o zasięgu regionalnym: Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego – Komisja Nauk Humanistycznych, Polskiego Towarzystwa Historycznego – Oddział w Bydgoszczy, Towarzystwa Miłośników Miasta Bydgoszczy, Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, Rady Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy (do 2022 roku, był jej przewodniczącym przez dwie kadencje). W trakcie pracy naukowej Profesor odbył liczne staże naukowe w instytutach naukowych i archiwach, m.in. w Archiwum Federalnym w Koblencji, przez dłuższy czas współpracował z Johann Gottfried Herder-Institut w Marburgu. Przebywał na licznych stażach, kursach, wykładach i kwerendach archiwalno-bibliotecznych, głównie w Niemczech: w Güstrow, Zwickau, Kassel, Bayeruth, Berlinie, Poczdamie, Marburgu, Lipsku.

Badania prowadził także w trudno dostępnym archiwum w Moskwie – Archiwum Wojskowym Federacji Rosyjskiej⁴.

Był konsultantem wystaw w Muzeum Okręgowym im. Wyczołkowskiego w Bydgoszczy, recenzentem wielu prac naukowych (szczególnie na zamówienie Wydawnictwa Adam Marszałek w Toruniu, ale też w Instytucie Zachodnim w Poznaniu, BTN, Wydawnictwie LOGO w Bydgoszczy, Fundacji gen. Elżbiety Zawackiej w Toruniu, Włocławskim Towarzystwie Naukowym, Dobrzyńsko-Kujawskim Towarzystwie Kulturalnym i innych). Na wyróżnienie zasługuje również wielka praca jaką włożył w przygotowanie i udział w rozmaitych konferencjach o zasięgu międzynarodowym, krajowymi, regionalnym. Odbył niezliczone spotkania ze słuchaczami i miłośnikami historii.

Lista publikacji i zasięg tematyczny osiągnięć naukowych Profesora są imponujące. Był odnowicielem czasopisma naukowego „Kronika Bydgoska”. Poczynając od tomu IX, który ukazał się w 1988 r., Profesor przewodniczył kolegium redakcyjnemu, właściwie redagując samodzielnie poszczególne tomy. Do 2013 r. był redaktorem naczelnym, a po nim rolę redaktora przejął Jego współpracownik dr hab. Marek Romaniuk. Udało się przekształcić pismo w regularny periodyk. W „Kronice” opublikowano setki różnorodnych materiałów, przede wszystkim artykułów naukowych, wspomnień i relacji, dokumentów, recenzji i innych. Autorami byli zarówno zawodowi historycy, jak też pasjonaci, których Profesor potrafił wyszukać, i wielu absolwentów kierunku historia, którzy zyskali możliwość druku fragmentów swoich prac magisterskich. W latach 1998-2011 był także współredaktorem (wraz ze Zdzisławem Biegańskim) *Prac Komisji Historii BTN*. Bardzo ciekawym projektem badawczym i wydawniczym, który doczekał się realizacji dzięki staraniom Profesora, było przygotowanie „Encyklopedii Bydgoszczy”, zaprojektowanej na kilka tomów wg właściwości problemowych. Pierwszy tom „Encyklopedii...” ukazał się w 2011 r. Obejmował 12 działów życia i gospodarki miasta (archeologia, finanse, handel, książka, medycyna, muzyka, numizmatyka, rzemiosło, sport, środowisko, turystyka, warunki bytu), drugi tom wydano w 2017 roku (zawierał ponad 1000 haseł), zaś trzeci, niemal ukończony, czeka na wydanie.

Profesor Jastrzębski był promotorem 18 prac doktorskich, obronionych na uniwersytecie Kazimierza Wielkiego (wcześniej WSP i Akademii Bydgoskiej)

4 Opracowanie dotyczące sylwetki naukowej Profesora zamieszczono w Księdze pamiątkowej z okazji 70. rocznicy urodzin T. Kawski, T. Maciejewski, *Zyciorys jubilata, [w:] Ludzie, idee, wojny. Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej. Księga pamiątkowa z okazji 70-rocznicy urodzin prof. Włodzimierza Jastrzębskiego*, Bydgoszcz 2009, s. 7-9; zob. też Ł. Nelke-Jastrzębska, *Dorobek naukowy Profesora Włodzimierza Jastrzębskiego*, tamże, s. 10-23.

i Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, których tematyka dotyczyła przede wszystkim dziejów regionu kujawsko-pomorskiego i Bydgoszczy w XX wieku. Wśród jego podopiecznych znaleźli się przyszli uznani badacze, autorzy licznych monografii i artykułów naukowych. Kilku z nich kontynuowało karierę naukową, zdobywając kolejne stopnie naukowe i zawodowe. Tytuł profesora uzyskali Witold Stankowski i Andrzej Zaćmiński, habilitację – Tomasz Kawski, Aleksandra Kłaput-Wiśniewska, Aleksander Lasik i Wojciech Ślusarczyk.

Równie pokaźna jest lista recenzji prac doktorskich i habilitacyjnych, jak też udział w postępowaniu o nadanie tytułów profesorskich. Profesor uczestniczył w różnych formach postępowań jako recenzent i członek komisji, m.in. na Uniwersytecie Jagiellońskim, Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytecie Gdańskim, Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego i Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Wykaz obronionych prac doktorskich pod kierunkiem Profesora Włodzimierza Jastrzębskiego:

- Waclaw Kozłowski, *Powiat tucholski w latach drugiej wojny światowej (wrzesień 1939 – maj 1945)*, 1988
- Aleksander Lasik, *Załoga SS w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu w latach 1940–1945. Analiza historyczno-socjologiczna*, 1988
- Andrzej Zaćmiński, *Stanowisko Towarzystwa Rozwoju Ziemi Zachodnich wobec problemu niemieckiego w latach 1957–1970*, 1992
- Hanna Szczechowicz, *Szkołnictwo w powiecie rypińskim w latach 1945–1975*, 2000
- Witold Stankowski, *Wysiedlanie ludności niemieckiej z Pomorza Gdańskiego w latach 1945–1950*, 2000
- Tomasz Kawski, *Ludność żydowska na Kujawach wschodnich w latach 1918–1945*, 2001
- Aleksandra Kłaput-Wiśniewska, *Filharmonia Pomorska jako ośrodek kultury, sztuki i nauki w latach 1953–1990*, 2004
- Jerzy Szwankowski, *Powiat tucholski w latach 1875–1920. Administracja – ludność – gospodarka – kultura*, 2005
- Katarzyna Grysińska, *Hrabia Bogdan Hutten-Czapski (1851–1937). Żołnierz, polityk i dyplomata*, 2009
- Danuta Wróbel-Sawosz, *Życie codzienne Polaków i Niemców w Bydgoszczy w latach 1939–1945*, 2009
- Wojciech Ślusarczyk, *Dzieje aptekarstwa i przemysłu chemiczno-farmaceutycznego na Kujawach i Pomorzu Gdańskim w latach 1919/20–1951*, 2010

- Stefan Pastuszewski, *Polska i Polacy a staroprawosławie w XIX i XX wieku*, 2013
- Dawid Kalinowski, *Sport i kultura fizyczna w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, 2015
- Piotr Szybowski, *Sport szachowy na Pomorzu i Kujawach w latach 1945–1989*, 2015
- Paweł Redlarski, *Kurkowe Bractwa Strzeleckie w Polsce po 1918 roku*, 2016
- Sławomir Łaniecki, *Generał brygady pilot Stanisław Skalski (1915–2004)*, 2018
- Aleksandra Sara Jankowska, *Służba śledcza, taktyka oraz technika kryminalistyczna Policji Państwowej w międzywojennym województwie poznańskim*, 2019
- Kazimierz Jaruszewski, *Portret zbiorowy wychowanków Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Chojnicach 1815–1919/1920*, 2023

Profesor Jastrzębski lubił pracę ze studentami, był bardzo zaangażowanym wykładowcą i promotorem niemal 400 prac magisterskich i kilkudziesięciu prac licencjackich⁵. Dążył do wyszukiwania tematów, które umożliwiały samodzielne inicjatywy podopiecznych, był zwolennikiem powstawania prac dobrze udokumentowanych, z wykorzystaniem bogatych zasobów źródłowych. Stąd wiele z nich, m.in. monografie miejscowości i organizacji regionalnych, do dziś stanowi cenne źródło do prowadzenia dalszych badań. Przeważały prace, których tematyka dotyczyła historii miejscowości, ziemiaństwa, różnych dyscyplin sportowych, strat wojennych i historii instytucji regionalnych. Do ważnych cech charakteru profesora należy zaliczyć pewien upór badawczy, energię i ogromną pracowitość, jak też umiejętność wyszukiwania ciekawych problemów, które stanowiły następnie przedmiot przygotowywanych publikacji. Potrafił mobilizować do pracy, ułatwiał kontakty, forsował swoje plany i inicjatywy. W codziennej działalności przebiegała się u Niego troska o poprawę jakości i budowę obiektywnej historii. Warto wspomnieć, że podejmował się rozwiązywania trudnych problemów, potrafił kierować pracą zespołów badawczych. Za swoją pracę był profesor Jastrzębski wielokrotnie nagradzany i odznaczany, m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Medalem Komisji Edukacji Narodowej oraz Odznaką Honorową za zasługi dla miasta Bydgoszczy.

5 M. Urbanowska, *Profesor Włodzimierz Jastrzębski jako promotor rozpraw doktorskich, prac magisterskich i licencjackich*, [w:] *Ludzie, idee, wojny. Studia z dziejów Europy Środkowoschodniej. Księga pamiątkowa z okazji 70-rocznicy urodzin prof. Włodzimierza Jastrzębskiego*, Bydgoszcz 2009, s. 24–43.

Profesor Jastrzębski miał dużo zainteresowań. Lubił podróże, szczególnie upodobał sobie odwiedziny w siedzibach rodów ziemiańskich w Wielkopolsce, na Pomorzu i Kujawach. Był znakomitym, emocjonalnie reagującym dyskutantem, interesował się polityką i działalnością lokalnych samorządów. Był uczestnikiem wielu wydarzeń kulturalnych, edukacyjnych i sportowych. Kibicował klubom bydgoskim (żużel, siatkówka, piłka nożna), a także piłkarskiej drużynie z Raciąża k. Tucholi. Jednak największą pasją była czynna gra w szachy zarówno na poziomie amatorskim, ale też w zespołach występujących w ligach szachowych. Należał do założycieli klubu AZS UKW (Akademii Bydgoskiej), który brał udział w rozgrywkach II i III ligi szachowej, a następnie czynnym zawodnikiem Ośrodka Sportu i Rekreacji w Tucholi, z którym wywalczył m.in. awans do ligi wojewódzkiej (sezon 2017–2018). Był uczestnikiem wielu turniejów regionalnych i branżowych (nauczycielskich). Profesor regularnie w każdy czwartek odwiedzał klub szachowy w Tucholi, w którym rozgrywał partie towarzyskie i turniejowe. Miał drugą kategorię szachową, ale w dłuższym okresie grał nawet z większą siłą⁶. Ostatni swój artykuł profesor poświęcił znakomitemu szachiście i działaczowi z Bydgoszczy, Ulrichowi Jahrowi⁷. Zainteresowania sportowe zaowocowały opublikowaniem popularnej książki poświęconej sportowi lokalnemu, a także skryptu przeznaczonego dla studentów kierunku wychowanie fizyczne⁸.

Ogromny dorobek naukowy Profesora obejmuje kilkadziesiąt wydawnictw zwartych (monografii i książek pod redakcją) oraz kilkaset artykułów naukowych i popularnonaukowych, znacznie rozproszonych tematycznie, zamieszczanych zarówno w periodykach naukowych, pracach zbiorowych i materiałach pokonferencyjnych⁹. Wśród publikacji Profesora odnaleźć można też książki o nieco lżejszej tematyce, zawierające wybrane teksty opublikowane w prasie i wydawnictwach okolicznościowych¹⁰.

Do najważniejszych prac na temat dziejów okupacyjnych ziem polskich, zwłaszcza regionu Kujaw i Pomorza, ze szczególnym uwzględnieniem dramatu września 1939 roku i dziejów mniejszości niemieckiej we wrześniu 1939 należy zaliczyć następujące książki: *Potulice – hitlerowski obóz przesiedleńczy*

6 Włodzimierz Jastrzębski – profil na stronie FIDE.

7 W. Jastrzębski, *Ulrich Jahr. Dzieje rodziny z szachami w tle, [w:] Królewska gra. Szachy w historii i kulturze*, red. D. Karczewski, Warszawa 2023, s. 243–282.

8 W. Jastrzębski, *Sportowa Bydgoszcz*, Toruń 2019; tenże, *Historia kultury fizycznej*, Bydgoszcz 2005; *100 lat sportu na Kujawach i Pomorzu*, Bydgoszcz 1993.

9 Autor wspomnienia starał się wymienić wszystkie tytuły prac zwartych Profesora (autorskie i redakcyjne).

10 Na przykład *Cichociemny z Bydgoszczy i inne opowiadania historyczne*, Toruń 2009.

i pracy 1941–1945 (1967), *Pierwsze miesiące okupacji hitlerowskiej w Bydgoszczy w świetle źródeł niemieckich* (wraz T. Esmanem, 1967), *Potulice oskarżają* (wraz z T. Jaszowskim, 1968), *Hitlerowskie wysiedlenia z ziem wcielonych do Rzeszy w latach 1939–1945* (1968); *Terror i zbrodnia: eksterminacja ludności polskiej i żydowskiej w rejencji bydgoskiej w latach 1939–1945* (1974), opublikowana z J. Szylingiem *Okupacja hitlerowska na Gdańsku w latach 1939–1945* (1984), *Dywerysja czy masakra? Cywilna obrona Bydgoszczy we wrześniu 1939 r.* (1988), *Der Bromberger Blutsonntag: Legende und Wirklichkeit* (1990), *Documenta Occupationis t. XIV: Administracja, ludność, gospodarka, kultura i oświata na ziemiach polskich wcielonych do Trzeciej Rzeszy w świetle niemieckich dokumentów z 1944 r.* (1999), *Mniejszość niemiecka w Polsce we wrześniu 1939 roku* (wyd. Adam Marszałek, Toruń 2010), *Diedeutsche Minderheit in Polen im September 1939* (Münster 2012), ponadto książkę, którą autor uznał za podsumowanie i ukończenie kilkudziesięciu lat badań – *Okupacyjne losy ziem polskich wcielonych do III Rzeszy: 1939–1945* (2017). Do podsumowań swoich ustaleń autor powrócił w książce *Bydgoska krwawa niedziela 3–4 września 1939* (2022). Ostatnią publikacją reprezentującą ten obszar badawczy była wydana już po śmierci autora niewielka książka *Echa wydarzeń bydgoskich z 3 i 4 września 1939 roku na Nizinie Nadwiślańskiej. Od Łęgnowa do Solca Kujawskiego* (2024). Dorobek Profesora, związany z przedstawieniem wojennych losów ziem polskich, zwłaszcza okupacyjnych dziejów regionu kujawsko-pomorskiego, powiększała znaczna liczba artykułów naukowych, rozsypanych po różnych czasopismach krajowych i zagranicznych, a także w wydawnictwach pokonferencyjnych. Na uwagę zasługują zwłaszcza efekty spotkań konferencyjnych historyków, które ukazano w pracach zbiorowych pod redakcją profesora, np. *Przymus germanizacyjny na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej w latach 1939–1945* (1994), *Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939–1945 i jej powojenne losy* (1995), *Wrzesień 1939 roku i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej* (wspólnie z Ryszardem Sudzińskim, 2001).

Profesor zajmował się także biografistyką. Przedstawił m.in. sylwetkę Leona Janty Połczyńskiego, senatora RP, ministra rolnictwa i działacza niepodległościowego rodowodem z Wysokiej k. Tucholi (*Leon Janta Połczyński – minister i senator z Borów Tucholskich* (2001), wydał *Pamiętniki Marii z Komierowskich i Leona Jana Połczyńskich*, oprac. W. Jastrzębski i J. Szwankowski, (2013). Kontynuację tych zainteresowań stanowiła redakcja książki *Pomorskie rody ziemiańskie w czasach nowożytnych*, 2004. Z ziemią tucholską powiązany był rektor Uniwersytetu Lwowskiego i działacz niepodległościowy Bronisław Dembiński. Profesor zorganizował okazałą

konferencję naukową w Raciążu k. Tucholi (Raciąż stanowił oazę dla Profesora, tutaj pracował i wypoczywał, przebywał w każdej wolnej chwili, to było Jego ulubione miejsce na Ziemi). Wygłoszone tam referaty stały się podstawą publikacji *Bronisław Dembiński (1858–1939) wybitny historyk, polityk i działacz społeczny* (2004). Wątki biograficzne pojawiły się również w publikacji *Major Żychoń i bydgoska ekspozytura wywiadu* (1994), która zapoczątkowała długoletnią dyskusję na temat roli lokalnego wywiadu i osoby mjr. Żychonia, także w pracy *Podbydgoskie pałace i ich mieszkańcy* (1998). Bardzo interesująco ukazał ponadto barwną postać mieszkańca podbydgoskiego Gościeradza – *Wojenne i sejmowe bitwy i potyczki. Juliusz Dudziński (1893–1939) – legionista, szwoleżer, ziemianin i poseł na sejm RP* (2018). Był współredaktorem (wraz ze Zdzisławem Biegańskim) biografii uczonych z regionu Pomorza i Kujaw, które opublikowano w jednym z tomów Prac Komisji historii BTN: *Kujawsko-pomorskie rodowody wybitnych uczonych* (2007). Listę publikacji uzupełnia pokaźny wykaz opracowanych haseł i notek biograficznych, zamieszczonych m.in. w *Słowniku działaczy polskiego ruchu robotniczego*.

Wyrazem osobistych zainteresowań były jedna z pierwszych publikacji zawierająca nazwiska Polaków deportowanych z Pomorza przez radzieckie władze bezpieczeństwa (*W dalekim obcym kraju: deportacje Polaków z Pomorza do ZSRR w 1945 roku* (1990), ponadto *Katyń* (2005)). Profesor sięgał również po zagadnienia powiązane z odtwarzaniem dziejów instytucji regionalnych, zwłaszcza oświatowych. Był autorem (wspólnie z Przemysławem Ziółkowskim) książki na temat wychowania patriotycznego młodzieży¹¹, wspomnianej monografii II LO w Bydgoszczy, ponadto monografii i kalendarium z dziejów macierzystej uczelni¹². W kilku publikacjach, przede wszystkim materiałach pokonferencyjnych i pracach zbiorowych, Profesor zajął się różnymi aspektami historii wojskowej w regionie. Warto w tym miejscu wspomnieć o książkach pod redakcją stanowiących pokłosie konferencji naukowych: *Rok 1907 na Krajnie i Pomorzu* (1997); *Walki na Pomorzu i Kujawach w latach 1848-1920 w tradycjach współczesnych jednostek WP* (1998)¹³.

11 W. Jastrzębski, P. Ziółkowski, *Wychowanie patriotyczne Polaków – przeszłość i teraźniejszość*, Bydgoszcz 2021; W. Jastrzębski, P. Ziółkowski, F. Sikora (red.), *Dzieje bydgoskiej oświaty i wychowania w niepodległej II RP*, Bydgoszcz 2019; W. Jastrzębski, P. Ziółkowski, F. Sikora (red.), *Wybrane zagadnienia z dziejów oświaty i wychowania na ziemi chojnickiej*, Chojnice 2019.

12 *40 lat uczelni. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy*, red. W. Jastrzębski, Bydgoszcz 2010.

13 Zob. też. W. Jastrzębski, *Dzieje międzywojennego garnizonu w Bydgoszczy. Bydgoszcz wojskowa. Szkice z dziejów garnizonu bydgoskiego od czasów najdawniejszych do współczesności*, red. A. Kotowski, S. Sadowski, Bydgoszcz 2017.

Profesor starał się zabierać głos w aktualnych dyskusjach dotyczących przyszłości administracyjno-terytorialnej regionu. Wraz ze Zdzisławem Biegańskim opublikował kilka tomów prac poświęconych historycznym aspektom regionalnych przekształceń terytorialnych w świetle podejmowanych reform struktury terytorialnej kraju¹⁴.

Z innych prac można wymienić *Szkice z dziejów ruchu młodzieżowego w woj. pomorskim (bydgoskim) w latach 1920–1981* (1987); *Młodzieżowe organizacje ruchu oporu w woj. pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956* (1993); *Kujawy i Pomorze w latach 1945–1956. Od zakończenia okupacji niemieckiej do przelomu październikowego* (wraz z M. Krajewskim, 2001), W. Jastrzębski (red.), *Rok 1956 w Bydgoskiem: materiały z konferencji naukowej na temat „Bydgoski październik 1956 r.”* (1996).

Na szczególne wyróżnienie zasługuje udział w pracach nad przygotowaniem i wydaniem monografii miejscowości. Profesor był inicjatorem badań, redaktorem i autorem fragmentów zwłaszcza dotyczących dziejów II wojny światowej i okupacji niemieckiej. Tego rodzaju wydawnictwa wymagają specjalnych predyspozycji od autorów tekstów i redaktorów. Redaktor zwykle jest też współautorem, korektorem, pomysłodawcą tomu, ale również wykonuje wielką pracę polegającą na zapewnieniu środków finansowych, doborze kompetentnych autorów poszczególnych części i podejmowaniu działań marketingowych, zachęcających lokalne związki samorządowe do wspierania prac nad powstawaniem monografii. Mieszkańcy wielu miejscowości sporo zawdzięczają Profesorowi. Dzięki jego wysiłkom i inicjatywom mogli lepiej poznać dzieje swoich najmniejszych ojczyzn. Profesor uczestniczył w powstawaniu monografii takich miejscowości, jak Bydgoszcz (współautor *Historii Bydgoszczy* t. II cz. 1, 1999; cz. 2, 2004 oraz tom trzeci, 2017), Świekatowa, Raciąża, Pakości, Sępólna Krajeńskiego, Kcyni, Mroczy, Koronowa, Tucholi, Więcborka, Nakła nad Notecią, Chojnic i powiatu chojnickiego, powiatu sępoleńskiego, Pałuk. Przedmiot zainteresowań stanowiły także Bory Tucholskie – *Dziedzictwo kulturowe Brdy i jej dorzecza*, red. W. Jastrzębski, J. Woźny (2008); *Bory Tucholskie region wielu kultur i narodowości*, red. W. Jastrzębski, J. Woźny (2009); *Bydgoszcz – miasto wielu kultur i narodowości*, red. K. Grysińska, W. Jastrzębski, A. Kotowski (2009).

14 *Bydgoszcz jako ośrodek administracyjny na przestrzeni dziejów*, red. Z. Biegański, W. Jastrzębski, Bydgoszcz 1998; *Związki Kujaw i Pomorza na przestrzeni wieków*, red. Z. Biegański i W. Jastrzębski, Bydgoszcz 2002; *Demokracja i samorządność na Kujawach i Pomorzu w dobie nowożytnej*, red. Z. Biegański, W. Jastrzębski, Bydgoszcz 2004.

W ostatnich latach profesor bardzo zainteresował się dziejami Kosznajderii, niewielkiej enklawy etnograficznej i ludności zamieszkującej rejon trójkąta pomiędzy Tucholą – Chojnicami – Kamieniem Krajeńskim. Ludność ta, pochodzenia niemieckiego i wyznania rzymskokatolickiego, przybyła ok. XV wieku z okolic Osnabrück w Niemczech. Profesor starał się zgłębić fenomen zachowania odrębności i ukształtowania oryginalnej kultury na przestrzeni wieków na pograniczu polsko-niemieckim. Był organizatorem i uczestnikiem kilku konferencji naukowych poświęconych Kosznajderii, a także autorem licznych publikacji¹⁵. Nawiązał bliską współpracę z Lokalną Grupą Działania „Sandry Brdy” z siedzibą w Chojnicach, która inicjowała wiele projektów dotyczących Borów Tucholskich. Związki Profesora z miłośnikami historii z Tucholi i Chojnic uznać można za bardzo głębokie, mobilizowały Profesora do podejmowania w publikacjach rozmaitych wątków z historii tych miejscowości. Był Profesorem przewodniczącym Rady Naukowej „Zeszytów Chojnickich”, członkiem Komitetu Naukowego serii: „Historyczne Pomniki Chojnic”, otrzymał Laur Sprzymierzeńca Nauk Chojnickiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Podobnie był związany z Tucholą i Raciążem gm. Tuchola, był m.in. członkiem Stowarzyszenia Rozwoju Sołectwa Raciąż oraz współautorem (wraz z Jerzym Szwankowskim) znakomitej monografii tej miejscowości. Często publikował na łamach „Tygodnika Tucholskiego”.

Dużą wagę przywiązywał do publikowania pozycji popularyzujących historię. Zainicjował wydawanie niewielkich monografii wybranych problemów dziejów Bydgoszczy, które miały tworzyć „Biblioteczkę Bydgoską”. Dotąd ukazało się 8 takich publikacji. Regularnie pisał w „Dzienniku Wieczornym”, „Gazecie Pomorskiej”, „Expressie” i lokalnej „Gazecie Wyborczej”. Wcześniej wiele tekstów ukazało się na łamach „Pomorza i Kujaw” i „Faktów”. Działalność publicystyczna dostarczała Profesorowi wiele satysfakcji, otrzymywał bogatą korespondencję. Kiedy pojawiały się treści polemiczne i napastliwe, była także przyczyną refleksji i zgryzoty. Na teksty Profesora reagowano żywo, gdyż dotyczyły one spraw będących przedmiotem kontrowersji. Profesor nie stronił od kontaktów z radiem i telewizją regionalną. Był konsultantem i narratorem filmów dokumentalnych. Przyjaciele i współpracownicy mieli w Osobie Profesora nieformalnego przewodnika, autorytet. Jeszcze można rozpamiętywać słowa Jego mowy z 11 listopada

15 *Kosznajderia – kraina i ludzie między Chojnicami a Tucholą (XV-XX w.)*, red. W. Jastrzębski Bydgoszcz-Tuchola 2003; W. Jastrzębski, *Kosznajderia w latach II wojny światowej. Okupacyjna rzeczywistość w świetle akt rehabilitacyjnych Sądu Grodzkiego w Chojnicach z lat 1945-1951*, [w:] *Kosznajderia – fenomen tożsamości*, Chojnice 2012/2013, s. 78-85; *Kosznajderskie Miscellanea*, Chojnice 2015.

2023 r., wygłoszonej przy okazji okolicznościowego spotkania towarzyskiego (takie spotkania były organizowane corocznie), gdy z przypiętym narodowym kotylio-
nem mówił z nadzieją o przyszłości.

Profesor wyznawał filozofię, która nakazywała być obecnym na licznych konferencjach krajowych i zagranicznych. Wiele konferencji zorganizował sam. Udział w konferencjach, nie tylko służył wymianie poglądów i przekazywaniu wyników najnowszych badań, ale pozwalał też na systematyczne powiększanie dorobku naukowego. Nawet trudno silić się na podanie miejscowości, ośrodków akademickich i tematów konferencji, ponieważ było ich tak wiele. Najczęściej brał udział w konferencjach poświęconych drugiej wojnie światowej oraz konfliktom społeczno-politycznym w dziejach PRL, a także tematyce wojskowej i sportowej.

Profesor Jastrzębski był zwolennikiem dialogu polsko-niemieckiego, uważał, że jest wielu Niemców z empatią myślących o Polsce i Polakach, skorych do zadośćuczynienia. Uważał, że bezmyślny nacjonalizm nie przyniesie żadnych korzyści. Można wspomnieć wydarzenie sprzed kilku lat, które bardzo poruszyło Profesora. W trakcie wycieczki w rejon Pomorza Środkowego w miejscowości Wołcza Wielka oglądaliśmy w pobliżu dawnego pałacu niewielką chatę, w której mieszkała niemiecka właścicielka pałacu i ogromnego majątku hrabina Ehrengard von Massow. W 1945 zbiegła przed Armią Czerwoną, ale po latach, w 1996 r., w wieku 76 lat powróciła z Niemiec do Wołczy Wielkiej. Przez następne kilkanaście lat żyła w wielkiej zgodzie z mieszkańcami wsi, na ogół dawnymi pracownikami PGR-u, którym pomagała jak tylko mogła. Dopiero tuż przed śmiercią została wywieziona przez rodzinę do Niemiec. Niezwykły przykład i nostalgii, i przyjaznych relacji polsko-niemieckich.

Wielu kolegów po fachu, zwolenników tradycyjnego spojrzenia na dramatyczne wydarzenia września 1939 r., długo nie akceptowało wniosków Profesora dotyczących przebiegu dramatycznych wydarzeń w Bydgoszczy z pierwszych dni września 1939 r. Uważano, że niedozwolona jest zmiana niektórych wątków rozgrywającego się wówczas konfliktu przez historyka, który początkowo nie kwestionował zdecydowanie utrwalonych po wojnie rekonstrukcji wydarzeń, tj. niemieckiej dywersji w Bydgoszczy z udziałem miejscowych Niemców. Swoimi wątpliwościami na temat tzw. krwawej niedzieli bydgoskiej w 1939 r. Profesor podzielił się z autorem tekstu ponad 21 lat temu. Dopiero co wrócił z Niemiec, z Beyreuth i Marburga, gdzie zapoznał się z bogatą dokumentacją przebiegu wydarzeń w świetle wspomnień dawnych niemieckich mieszkańców Bydgoszczy, a także z innymi źródłami. Sporo przemyślał i przeanalizował na nowo. Na sygnalizowane zapowiedzi niekomfortowego przyjęcia nowych ustaleń przez wielu historyków i lokalną

społeczność, Profesor zareagował, mówiąc, że obowiązkiem historyka jest podążać ku prawdzie, a skoro zgromadził obfitą dokumentację, z której wynika nieco inny bieg wydarzeń od dotąd utrwalonych schematów, to obowiązkiem historyka jest pokazać prawdę, nie zważając na ewentualne konsekwencje osobiste. Twierdził za autorami aforyzmów, że „dziurawym płaszczem historii nie można bowiem osłonić nawet narodowych mitów”. Po serii publikacji na temat bydgoskiej krwawej niedzieli Profesor zapłacił pewną cenę. Spotkał się z krytyką, a nawet został odwołany przez ówczesnego rektora ze stanowiska dyrektora Instytutu Historii (2004). Dziś, po 20 latach, jest niewielu historyków, którzy kwestionują nakreślony przez Profesora scenariusz wydarzeń w Bydgoszczy. Dyskusja i wątpliwości co najwyżej dotyczą wskazanych przezeń sił sprawczych dramatu polsko-niemieckiego w mieście nad Brdą i w okolicach¹⁶. Zapewne niezbędne są dalsze badania, na które profesorowi zabrakło już czasu. W różnych polemikach krytycy Profesora nie zawsze raczyli zauważyć, że był niemal prekursorem badań dotyczących zbrodni niemieckich popełnionych w regionie bydgoskim, na Pomorzu i Kujawach. Bezkompromisowo domagał się ich rozliczenia, a w publikacjach ogłoszonych w ostatnich latach starał się pokazać ogrom tych zbrodni nazistowskich, wskazując m.in. na działalność niemieckich sądów ludowych, które wymierzały drakońskie kary wobec uczestników polskiej konspiracji¹⁷.

Profesor był człowiekiem bardzo aktywnym. Sądzę, że trafne byłoby określić: tytan pracy. Nawet w ostatnich latach, po opublikowaniu kolejnej książki, stale powiadał, że jest to jego ostatnie dzieło, po czym, ledwie upłynęło kilka dni, już miał nowy pomysł i powstawała następna książka. Ostatnia dotyczyła historii Pałuk w okresie międzywojennym¹⁸. Bardzo cenił osoby, które pomagały mu w realizacji planów wydawniczych. Wspominał m.in. senatora Andrzeja Kobiaka, który promował publikacje dotyczące dziejów ziemi tucholskiej oraz rocznicowe, prezesa TMMB Jerzego Derendę wspierającego wydawanie „Kroniki Bydgoskiej”, „Encyklopedii Bydgoszczy” i innych publikacji, podobnie Stefana

16 Kontrowersje wywołuje zwłaszcza sygnalizowana kwestia ewentualnej odpowiedzialności władz wojskowych i niektórych działaczy organizacji paramilitarnych za cywilne ofiary września 1939 r. w Bydgoszczy i okolicach. Zob. zwłaszcza W. Jastrzębski, *Bydgoska krwawa niedziela 3-4 września 1939 roku*, Toruń 2022 oraz *Echa wydarzeń bydgoskich...*, op. cit.

17 W. Jastrzębski, *W cieniu gilotyny. Polacy przed nazistowskim Trybunałem Ludowym (Volksgerichtshof) w latach 1935-1945*, Bydgoszcz 2020; tenże, *Okupacyjne losy ziem polskich wcielonych do III Rzeszy (1939-1945)*, Bydgoszcz 2017; tenże, *Potomek Kosznejdrów w Armii Krajowej. Tragiczne losy wojenne Ludwika Waltera Renka (1917-1944)*, Chojnice 2016.

18 W. Jastrzębski, *Dzieje Pałuk w czasach najnowszych*, Żnin 2023.

Pastuszewskiego, jak też organizatorów lokalnych przedsięwzięć wydawniczych, zwłaszcza z Tucholi, Sępólna Krajeńskiego, Nakła i Chojnic.

W życiu prywatnym był mężem Łucji z domu Nelke z Raciąża, z którą miał dwoje dzieci: córkę Iwonę (historyka sztuki, doktora nauk humanistycznych) i syna Marcina (politologa i prawnika, doktora nauk prawnych). Doczekał się dwóch wnuków: Marka i Pawła. Rodzina dzieliła zainteresowania Profesora, a żona była pierwszym czytelnikiem i konsultantem wielu powstających prac.